

By the end of the day

Liber Amicorum Michael Faure

Editors

Niels Philipsen

Sarah Schoenmaekers

Louis Visscher

Franziska Weber

 Wolters Kluwer

Deventer – 2025

Een onsterfelijke Faure: (g)een schijn van kans?

Ivo Giesen en Elbert de Jong*

1. Inleiding en opzet

Michael Faure heeft veel invloed gehad op ons beider academisch leven, vandaar dat we graag als dankbetuiging deze bijdrage leveren aan het vriendenboek te zijner ere. Wij denken daarbij aan de banden die via de *Ius Commune* Onderzoeksschool zijn gesmeed, maar ook aan onze gezamenlijke deelnames aan diverse onderzoeksprojecten, en de samenwerking via begeleidingscommissies, promotiecommissies, gezamenlijke publicaties, en op bestuurlijk vlak. Ook denken we aan de momenten waarop Michael via voiceberichten, al dan niet gevraagd, op charmante en duidelijke wijze zijn inspirerende ideeën en suggesties over onderzoek met ons deelde.

Wij zijn hierin niet bijzonder, want Michael's academische invloed raakt ook vele andere rechtswetenschappers in binnen- en buitenland, zoals de vele promovendi van Michael en de vele onderzoekers waarmee hij samenwerkt. Die invloed is ook zo groot vanwege het gemak waarmee Michael verschillende onderzoeksgebieden bestrijkt. Voor Michael is Law and Economics net zo gesneden koek als het milieustrafrecht. Kortom, in zekere (overdrachtelijke) zin is Michael, gegeven de invloed die hij heeft en heeft gehad, nu al onsterfelijk. Uiteraard heeft hij ook op hele directe wijze, via rechtswetenschappelijke inhoud, door zijn vele publicaties, invloed gehad op en zijn sporen nagelaten binnen de (Nederlandse en internationale) rechtswetenschap.

Hoewel dat gegeven voor onszelf buiten kijf staat, leek het ons toch aardig om, op zeer beperkte schaal, na te gaan hoe ver die invloed van Faure dan eigenlijk reikt, met als bijvangst dat we eigenlijk wel nieuwsgierig waren of rechtswetenschappelijke invloed überhaupt te meten is. Daarbij hebben we natuurlijk niet de 'luxe' dat we 'gewoon effe' een citatie-index kunnen raadplegen want daar doen rechtswetenschappers niet aan (en om allerlei redenen is dat ook helemaal niet erg).¹

* Ivo Giesen en Elbert de Jong zijn beiden als (parttime) hoogleraar burgerlijk recht verbonden aan de Universiteit Utrecht. Ivo Giesen is tevens directeur van het WODC te Den Haag.

¹ Zie nader R.A.J. van Gestel, 'Kwaliteit van juridische publicaties', in: R.H. de Bock e.a. (Eds.), *Kwaliteit als keuze. Preadvies Nederlandse Juristen-Vereeniging 2015-1*, Deventer 2015, m.n. p. 289 e.v. over bibliometrie.

Dat betekent wel dat we dan iets anders moeten proberen; we moeten zelf, op een andere manier, op zoek gaan naar die (sporen van) invloed.

We hebben, om de ons zelf opgelegde opdracht en onderzoeksvraag iets in te kunnen perken, ervoor gekozen om te proberen na te gaan hoeveel invloed er is uitgegaan van de fraaie Maastrichtse oratie van Michael Faure uit 1993: *(G)een schijn van kans*.² Die oratie gaat in de kern over kansen, causaliteit en (milieu)aansprakelijkheid, en bepleit, te kort gezegd, proportionele aansprakelijkheid met gebruik van statistiek (zie met name p. 40 aldaar); causaliteitsonzekerheid afdoen met bijvoorbeeld een bewijslastomkering wordt, als onbillijk voor de dader, afgewezen (*a.w.*, p. 43-44). Faure komt daartoe na een keur aan rechtsvergelijkende, multidisciplinaire en rechtseconomische beschouwingen en na bespreking van thema's zoals statistiek, DES, asbest, nucleaire schade, en de voeging in het strafproces.

We hebben hier van doen met een kernpublicatie van Faure. Hij zette hiermee (denken wij, maar dat gaan we dus nog toetsen) niet alleen het leerstuk van proportionele aansprakelijkheid (in navolging, dat moet gezegd, van Spiers Tilburgse oratie over sluipende schade³) maar ook zichzelf (definitief) op de kaart van het Nederlandse privaatrecht. Bedenk daarbij dat Michael Faure als, zoals hij zichzelf vaak pleegt te introduceren, 'simpele Belg', als rechtseconoom en als wetenschapper met een vooral strafrechtelijke en milieurechtelijke achtergrond, wellicht nog niet zo heel erg bekend was in privaatrechtelijk Nederland. Dat werd na zijn oratie wel anders en dat is sindsdien zo gebleven: iedereen kent Michael Faure of zijn werk.

We hebben voor deze rede gekozen vanwege de inhoud ervan, die ons na aan het hart ligt,⁴ en omdat het werken met en denken in termen van kansen en proportionele oplossingen na 1993 een hoge vlucht genomen heeft. Na de acceptatie van proportionele aansprakelijkheid in *Nefalit/Karamus*,⁵ is dat leerstuk inmiddels sterk doorontwikkeld. Inmiddels vinden we toepassingen ervan in de context van de werkgeveraansprakelijkheid, aansprakelijkheid van de overheid voor, bijvoorbeeld,

- 2 M.G. Faure, *(G)een schijn van kans. Beschouwingen over het statistisch causaliteitsbewijs bij milieu-gezondheidsschade*, Antwerpen: Maklu 1993.
- 3 J. Spier, *Sluipende schade*, Deventer: Kluwer 1990.
- 4 Zie I. Giesen, T.F.E. Tjong Tjin Tai, *Proportionele tendensen in het verbintenissenrecht*, Deventer: Kluwer, 2008 en I. Giesen, R. Rijnhout, 'Changing the Causation Requirement and its Impact on Companies Faced with Tort Claims', in: H. Koster et al. (Eds.), *Essays on Private & Business Law*, The Hague: eleven 2017, p. 83 e.v., alsmede E.R. de Jong, 'Generieke causaliteitsonzekerheid bij het bewijzen van een oorzakelijk verband. Over de grensgebieden van causaliteit', *NTBR* 2021/6.
- 5 HR 31 maart 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU6092, *NJ* 2011/250, m.nt. T.F.E. Tjong Tjin Tai (*Nefalit/Karamus*). Voor een kort, recent overzicht zie E.R. de Jong & I. Giesen, 'De Spankracht van de civiele rechter in het publieke domein', in: I. Giesen e.a. (Eds.), *De spankracht van de civiele rechter, Preadvies VBR*, Zutphen 2022, p. 40-44, met verwijzingen naar de rechtspraak.

een dodelijk schietincident in Irak,⁶ en aansprakelijkheid van financiële adviseurs.⁷ Ook het leerstuk van de kansschade wordt inmiddels toegepast op een veelvoud van gevallen, zoals beroepsaansprakelijkheid van advocaten,⁸ medische aansprakelijkheid,⁹ bancaire aansprakelijkheid,¹⁰ en aansprakelijkheid bij vredesmissies.¹¹ Er is dus sprake geweest van een stevige mate van beweging en dus lijkt het logisch om dan ook op dat terrein te zoeken naar wie er dan (welke) invloed heeft gehad op die beweging.

Uiteraard schetst de invloed van de oratie een te beperkt beeld van de invloed van Faure, en staat deze rede wellicht ook niet helemaal symbool voor die bredere invloed. Een simpele reden hiervoor is dat veel van Michaels werk en de invloed daarvan internationaal van aard is, terwijl de oratie toch met name ziet op de Nederlandse context. Een andere reden is gelegen in het gegeven dat Michael zich in de loop der tijd heeft geprofileerd op vele en andere thema's. Een blik op de invloed van zijn oratie is, met andere woorden, enkel een momentopname van de stand van zaken betreffende een klein deel van het Nederlandse discours.

2. Onze 'methode'

Als we gaan zoeken naar sporen van invloed van de oratie van Faure op andere rechtswetenschappers en de rechtswetenschap, dan willen we dat wel (enigszins) methodisch aanpakken. Wij doen dat als volgt, langs de lijnen van de volgende twee vragen:

1. Is de oratie genoemd in de Nederlandse rechtspraak of (meer waarschijnlijk) de conclusies van de A-G's? We checken dat door de database van de Rechtspraak, te vinden via www.rechtspraak.nl, af te struinen, zie hierna voor details.
2. Is de oratie opgepikt in de Nederlandse literatuur? We checken dat door (het voetnotenapparaat van) enkele belangrijke latere werken inzake causaliteitsonzekerheid en/of proportionele aansprakelijkheid te analyseren. We denken aan de proefschriften van August Van en van Arno Akkermans, maar bijvoorbeeld ook aan een opstellenbundel over het thema, zie hierna voor details.

6 Rb. Den Haag 7 oktober 2020, ECLI:NL:RBDHA:2020:10058.

7 HR 24 december 2010, ECLI:NL:HR:2010:BO1799, NJ 2011/251, m.nt. T.F.E. Tjong Tjin Tai (*Fortis Bank/Bourgonje*).

8 HR 24 oktober 1997, NJ 1998/257 m. t. P.A. Stein (*Baijings/Mr. H.*). Zie verder HR 16 februari 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ0419, NJ 2007/256, m.nt. J.M.M. Maeijer; HR 21 december 2012, ECLI:NL:PHR:2012:BX7491, NJ 2013/237, m.nt. S.D. Lindenbergh (*H&H beheer*); HR 22 juni 2018, ECLI:NL:HR:2018:981 (*Dentons Boekel/Houthoff Buruma*), en HR 22 februari 2019, ECLI:NL:HR:2019:272, NJ 2020/81, m.nt. A.I.M. van Mierlo.

9 Bijv. HR 23 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2987, NJ 2017/133, m.nt. S.D. Lindenbergh; HR 27 oktober 2017, ECLI:NL:HR:2017:2786, NJ 2017/422, m.nt. S.D. Lindenbergh (*Caudasyndroom*).

10 Bijv. HR 26 maart 2021, ECLI:NL:HR:2021:461, NJ 2021/127 (*ISG Group/Natwest Markets*).

11 HR 19 juli 2019, ECLI:NL:HR:2019:1223, NJ 2019/356, m.nt. C.M.J. Ryngaert en J. Spier (*Srebrenica*).

We beginnen met het eerste spoor, de rechtspraak.

3. Het eerste spoor: de rechtspraak

Wij vinden er geen doekjes om, dit spoor loopt zowat meteen al dood. Wij komen via de zoekfunctie van www.rechtspraak.nl, na op een dwaalspoor te zijn beland van pakweg 110 hits door te ruime zoektermen (zodat we meekregen dat er een Europees arrest is waarin de naam Faure terugkomt, er vele andere werken van Faure geciteerd worden en ook dat Van Boneval Faure (eind 19e eeuw) in procesrechtland nog steeds gelezen wordt), bij de nadere inperking van die zoekvraag¹² tot slechts één enkele daadwerkelijke verwijzing naar de oratie van Faure, en wel in een conclusie van A-G Spier¹³ uit 2007 waar deze in noot 24 schrijft:

'Zie over deze problematiek, ook vanuit rechtsvergelijkend oogpunt, nader A.J. Akkermans, *Proportionele aansprakelijkheid bij onzeker causaal verband* blz. 168 e.v. Zie voorts Ton Hartlief, in: Arno Akkermans e.a. (red.), *Proportionele aansprakelijkheid* blz. 19 e.v., Asser-Hartkamp I (2004) nr 436e en de belangrijke rede van Michael Faure, (G)een schijn van kans.'

Gelukkig is er nog wel die speciale vermelding door Spier ('belangrijke rede') maar verder houdt het dus niet over met de invloed van Faure op de rechtspraak. Klopt onze hypothese dat de onderzochte oratie een belangrijk werk vormt dan nog wel? Wat ons betreft wel, en dat blijkt wanneer we kijken naar de betekenis van de oratie voor de gedachtenvorming in de literatuur, ons tweede spoor.

4. Tweede spoor: de literatuur

Inleiding

Dat de oratie over aandacht in de literatuur niet heeft te klagen, blijkt alleen al uit het aantal boekbesprekingen. Uniek is dat er drie boekbesprekingen van de oratie verschenen. Dat is een hoog aantal, zelfs als je in acht neemt dat in die tijd recensies

¹² We zochten op de combinaties van de zoektermen "Faure" en "schijn van kans" en op de termen "Faure" en "oratie" binnen alle velden, alle instanties, alle rechtsgebieden en zonder enige datumbepering.

¹³ Zie de conclusie van A-G Spier (ECLI:NL:PHR:2007:BB3670) voor HR 07-12-2007, ECLI:NL:HR:2007:BB3670; NJ 2007, 644 (MC Leeuwarden) over de omkeringsregel.

(nog) gebruikelijk waren.¹⁴ Ook typerend is dat in annotaties van *Nefalit/Karamus*, Faure wordt erkend als een van de belangrijkste denkers over het leerstuk. In zijn *Ars Aequi* annotatie verwijst Lindenbergh bijvoorbeeld naar de oratie van Faure,¹⁵ ter staving van de mededeling dat de leer uitvoerig in de literatuur is bepleit. In de *NTBR*-annotatie van Van Dijk blijft weliswaar een vermelding naar de oratie (ten onrechte?) achterwege, maar uit die annotatie blijkt wel de waardering voor Faure en zijn gedachtenvorming op dit terrein.¹⁶

Op zoek naar verdere sporen van de invloed van de oratie van Michael Faure hebben we, als een soort van eerste test, gekeken hoe vaak dit werk aangehaald werd in het proefschrift van Giesen uit 2001, dus acht jaar na de oratie.¹⁷ Dat proefschrift gaat over nauw verwante materie, gegeven het feit dat de door Faure geadresseerde causaliteitsonzekerheid (ook) tot bewijsproblemen en vragen van bewijslastverdeling aanleiding geeft, zodat op zich te verwachten valt dat er wel enige referentie aan het werk van Faure te vinden zou (moeten) zijn in het boek van Giesen. Dat blijkt ook het geval te zijn. Naast diverse andere artikelen van Faure en coauteurs wordt diens oratie in dit proefschrift in vijftien voetnoten, verspreid over vier van de veertien hoofdstukken, genoemd, met name (conform verwachting) in het hoofdstuk over milieuaansprakelijkheid (elf maal). Los daarvan vindt er een bespreking van (een deel van) die oratie plaats in de tekst (te weten op p. 343, waarbij de opvatting van Faure overigens bestreden wordt) en figureert dat werk tevens (tweemaal) in belangrijke onderdelen (zo kan de auteur van het boek beamen) van het theorievormende slothoofdstuk. Het is daarmee duidelijk dat de oratie van Michael mede van belang is geweest bij de gedachtevorming van Giesen, zonder te willen beweren dat zonder die oratie het boek van Giesen er totaal anders zou hebben uitgezien.

Gegeven deze eerste test hebben we beoordeeld welke belangrijke werken er in de periode na 1993 over (vormen van) proportionele aansprakelijkheid verschenen zijn, zodat we vervolgens (de elektronische versies van) die boeken zouden kunnen

14 Het betreft H.F.P. Ietswaart, 'Boekbespreking Michael Faure, (G)een schijn van kans; Beschouwingen over het statistisch causaliteitsbewijs bij milieugezondheidsschade', *RM Themis* 1995, p. 35-38; H.O. Kerkmeester, 'Bespreking van M.G. Faure, (G)een schijn van kans. Beschouwingen over het statistisch causaliteitsbewijs bij milieugezondheidsschade', oratie Limburg 1993, *TMA* 1994, p. 45-48, en P.A. Kottenhagen-Edzes, 'Boekbespreking: M.G. Faure, (G)een schijn van kans', *Milieu en Recht* 1994, p. 275 e.v.

15 S.D. Lindenbergh, 'Longkanker door asbest en/of roken: proportionele aansprakelijkheid bij onzeker causaal verband', *AA* 2006, 10, p. 736, voetnoot 5.

16 Chr.H. van Dijk, 'De Hoge Raad stemt in met het leerstuk van proportionele aansprakelijkheid', *NTBR* 2006, 44.

17 I. Giesen, *Bewijs en aansprakelijkheid*, Zwolle: Boom Juridische Uitgevers 2001.

doorploegen op verwijzingen. Wij kwamen voor het Nederlandse taalgebied¹⁸ al snel uit bij het Rotterdamse proefschrift van August Van (1995), het Tilburgse proefschrift van Arno Akkermans (1997), en de bundel 'Proportionele aansprakelijkheid' (overigens mede onder redactie van Faure zelf) uit 2000.¹⁹

August Van

In het Rotterdamse proefschrift van August Van²⁰ uit 1995 over onzeker ouderschap en causaliteit wordt een ruime toepassing van de regels van het aansprakelijkheidsrecht (o.a. art. 6:99 BW) bepleit om schadeverhaal te faciliteren, wordt gepleit voor het mogelijk maken van collectief schadeverhaal (zie inmiddels art. 3:305a BW) en in geval van beperkte schades, om verhaal langs publiekrechtelijke weg te initiëren. In dit proefschrift wordt de oratie van Faure tienmaal geciteerd, gecombineerd met een drietal vermeldingen van Faure in de tekst, vooral als voorstander van een proportionele benadering. Overigens worden ook twee van de drie recensies van Faures rede genoemd.

Arno Akkermans

In het proefschrift van Arno Akkermans²¹ uit 1997, een vlammend rechtsvergelijkend pleidooi van 462 pagina's voor de invoering van proportionele aansprakelijkheid (plus een gedegen onderbouwing daarvan) wordt de rede van Michael Faure (door Akkermans op p. 263 als een 'doortimmerd betoog' gelabeld) uiteindelijk liefst 27 maal aangehaald in de voetnoten, en worden er bovendien twee hele pagina's (p. 263-264) besteed aan een grondige bespreking ervan, terwijl bovendien een keer of zes verwezen wordt naar de diverse boekbesprekingen. Dat is een behoorlijk rijke verzameling verwijzingen, hetgeen te meer relevant is omdat na verschijning dit boek van Akkermans een standaardwerk is geworden als het om proportionele aansprakelijkheid gaat. Het is dit boek dat de weg geplaveid lijkt te hebben voor de uiteindelijke doorbraak van de (al eerder aanwezige) proportionele tendensen in de rechtspraktijk. En daarmee is dit boek een belangrijke bron geworden voor latere beschouwingen over proportionaliteit, kansschade, etc.

¹⁸ Daartoe beperken wij ons hier, mede gegeven het feit dat de oratie in het Nederlands is geschreven en dus sowieso slechts sporadisch zal (kunnen) zijn opgepikt in het internationale domein (waarin Faure overigens ook een belangrijke stem vertolkte, o.a. als lid van de Weense European Group on Tort Law).

¹⁹ Wij bekeken ook nog even met een schuin oog naar de opstellenbundel W.H. van Boom e.a. (red.), *Tussen 'Alles' of 'Niets'*, Zwolle: Tjeenk Willink 1997, en dan specifiek naar de bijdragen over causaliteit van Akkermans en van Giesen in die bundel, maar Akkermans leunde in zijn bijdrage qua verwijzingen al op zijn net afgeronde proefschrift (waarover hierna meer), net als ten dele ook al Giesen, die overigens in zijn bijdrage ('Bewijsrisico, ongedeelde smart?!', op p. 117 e.v.) wel nog twee maal verwijst naar Faures rede (in noot 12 en 48).

²⁰ A.J. Van, *Onzekerheid over ouderschap en causaliteit*, diss. EUR 1995.

²¹ A.J. Akkermans, *Proportionele aansprakelijkheid bij onzeker causaal verband*, Zwolle: Tjeenk Willink 1997.

De bundel 'Proportionele aansprakelijkheid'

Aanleiding voor de bundel *Proportionele aansprakelijkheid*²² was de grote belangstelling in Nederland indertijd voor de vraag hoe het aansprakelijkheidsrecht zou moeten omgaan met onzeker causaal verband en in hoeverre een proportionele benadering beter zou kunnen werken dan de alles-of-niets-uitkomst van de klassieke bewijsrechtelijke benadering. In negen bijdragen worden diverse aspecten van de thematiek besproken. Laten we daarvan de twee bijdragen van Faure zelf (over het verlies van een kans in België) en van Horton Rogers, in het Engels, over 'causal uncertainty in English law, buiten beschouwing, dan resteren er zeven bijdragen met bijgaande literatuurlijst per bijdrage, waaruit blijkt dat Faure in vijf van die zeven bijdragen aan bod komt. Het betreft de bijdragen van Hartlief (de inleiding op de materie, waarin de oratie van Faure zevenmaal genoemd wordt), Van Maanen (eenmaal genoemd), Peeperkorn (eenmaal), Akkermans (eenmaal), en Van (eenmaal).²³

5. Analyse

Wat zegt dit alles nu? Mede gegeven de beperkingen van ons onderzoekje niet zo heel veel natuurlijk. Rechtswetenschappelijke invloed is notoir lastig te meten. In die zin zouden goed bijgehouden en zo eerlijk mogelijke citatiescores nuttig zijn. Maar, een enkele citatie zegt op zich ook niet heel veel; het gaat om wat die citatie bewerkstelligt, om de 'kwaliteit' ervan. En een objectieve methode om te komen tot zo'n kwaliteitsscore is niet voorhanden in de Nederlandse rechtswetenschap. Toch zegt het voorgaande beeld onzes inziens wel iets. We komen tot de navolgende bevindingen.

De rechtspraak is, althans voor zover kenbaar, nooit doordrenkt geraakt van Faures oratie. Dat vinden we, met de *benefit of hindsight* aan onze zijde, niet zo heel verrassend omdat die rede in verhouding tot andere bronnen minder positiefrechtelijke analyses bevat en vooral op een wat hoger abstractieniveau (rechtseconomie, rechtsvergelijking, statistiek) de materie aanvliegt. Bovendien kwam de proportionele benadering in die rechtspraak (vooral bij de Hoge Raad) pas later echt tot volle wasdom,²⁴ en toen waren er al andere, recentere bronnen beschikbaar, zoals het

22 Zie A.J. Akkermans, M. Faure & T. Hartlief (red.), *Proportionele aansprakelijkheid*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2000.

23 Opvallend, maar niet verrassend, in deze bundel is het grote(re) aantal verwijzingen naar het zonet genoemde boek van Akkermans uit 1997. Dat lijkt alle eerdere bronnen naar de vergeetelheid te hebben gedrukt, ten eerste omdat het zo goed ontvangen is en waarschijnlijk mede omdat dat boek zelf een zeer rijke bron voor verdere verwijzingen is.

24 Ter herinnering: het arrest *Baljjings/H.* is bijvoorbeeld van eind 1997, zie HR 24 oktober 1997, *NJ* 1998/257.

boek van Akkermans, die overigens dankbaar gebruikmaakten van de oratie.²⁵ Daar staat een expliciete en lovende vermelding van A-G Spier tegenover, iets wat voor gewone stervelingen buiten bereik ligt.

Kijken we vervolgens nog wat nader naar die rechtsgeleerde literatuur, dan valt op dat in diverse niet al te lang na de oratie verschenen proefschriften over dezelfde of verwante materie, de rede van Faure in behoorlijke mate aan bod komt, met tien of meer verwijzingen in de boeken van Giesen, Van en Akkermans. In die gevallen is de oratie van Faure dus welhaast zeker een (vorm van) inspiratie geweest.²⁶ En alleen al dat gegeven illustreert de waarde van en invloed van Faure op de rijping van, destijds, jonge wetenschappers.

Na de verschijning van de dissertatie van Akkermans (en diverse overige publicaties van diens hand in dezelfde periode²⁷ en daarna²⁸) komt de klad er wel wat in als het gaat om verwijzingen naar de rede. Een belangrijke reden hiervoor kan zijn dat Michael zelf na zijn oratie uit 1993 nog andere stukken heeft geschreven over proportionele aansprakelijkheid, stukken die vervolgens aangehaald worden in plaats van de dan verouderde oratie.²⁹ Een andere reden kan zijn dat het boek van Akkermans de status kreeg van standaardwerk, waarmee meteen alle andere (vooral oudere) bronnen die op hun beurt weer inspiratie waren voor die meer recente 'Fundgrube', in zekere zin 'vergeten' werden. Maar dat laat natuurlijk onverlet dat de oratie van Faure wel een zeer belangrijke bron van inspiratie voor dit standaardwerk is geweest. Wat ons betreft is dat een zeer verdienstelijke uitkomst: als wetenschappers staan we immers allemaal op de schouders van onze voorgangers, waarbij de schouders van sommigen breder en sterker zijn dan die van anderen.

25 Zoeken op "Akkermans Proportionele aansprakelijkheid bij onzeker causaal verband" binnen de database op www.rechtspraak.nl leidt bijvoorbeeld tot 24 treffers (te weten 23 conclusies van A-G's en een verwijzing in een uitspraak van Hof Arnhem-Leeuwarden).

26 Dat is in zoverre natuurlijk logisch dat proefschriften (in beginsel) de plek zijn waar de nodige diepgang qua analyse gevonden wordt omdat de auteur ook de nodige ruimte en tijd heeft daarvoor.

27 Denk bijv. aan A.J. Akkermans, 'Grondslagen voor proportionele aansprakelijkheid bij onzeker causaal verband', in: W.H. van Boom e.a. (red), *Tussen 'Alles' of 'Niets'*, Zwolle 1997, p. 105 e.v., en A.J. Akkermans, 'Oorzakelijk verband', in: M.E. Franke, *Onrechtmatige daad. BW-krant jaarboek 1996*, Zwolle: Gouda Quint 1996, p. 39-65.

28 Denk daarbij bijvoorbeeld ook aan zijn bijdrage aan de bundel *Proportionele aansprakelijkheid*, die we hiervoor besproken hebben.

29 Als voorbeeld noem ik mijn eigen bijdrage in I. Giesen, T.F.E. Tjong Tjin Tai, *Proportionele tendensen in het verbintenissenrecht*, Deventer: Kluwer 2008, waarin ik wel verwijs naar M.G. Faure, 'Proportionele aansprakelijkheid', in: A. Hammerstein e.a., *Causaliteit*, Den Haag: Koninklijke Vermande 2003, p. 33 e.v., en niet (meer) naar de oratie.

Michael heeft zonder meer brede en sterke schouders. Zijn invloed, zo vermoeden wij, strekt zich uit over meerdere generaties, en betreft bovendien verschillende onderzoeksthema's. Ter illustratie: in de dissertatie van De Jong, die zeker afgezet tegen de dissertatie van Giesen, relatief beperkt van omvang en voetnoten is, komt zijn werk elf keer aan de orde.³⁰ Naast zijn oratie heeft Michael bovendien vele honderden andere publicaties op zijn naam staan. Elk van die vele stukken van Michael kan, en voor vele stukken zal dat zeker gelden, een inspiratiebron zijn geweest of nog worden voor een of meer rechtswetenschappers, advocaten of rechters ergens ter wereld. Zijn invloedssfeer is dan ook vele malen ruimer dan het Nederlandse aansprakelijkheidsrecht alleen, laat staan het specifieke terrein van de onzekere causaliteit binnen dat aansprakelijkheidsrecht.

6. Afronding

We ronden af: dat Michael Faure een zeer invloedrijk rechtswetenschapper is, en nog wel even zal blijven, staat buiten kijf. Zo'n idee is echter lastig zichtbaar te maken, moeilijk te operationaliseren. Wij hebben in het voorgaande een poging daartoe gedaan, een poging die deels is geslaagd, denken wij, want we hebben kunnen blootleggen hoe de rechtspraak door de literatuur geïnspireerd is geraakt om proportionele tendensen te omarmen, en wij hebben ook kunnen laten zien welke rol de inaugurele rede van Faure daarbij waarschijnlijk gespeeld heeft. Dat dit een bij voorbaat te weinig omvattende manier was om de werkelijke invloed van Faure op de rechtswetenschap te kunnen duiden, wisten wij al toen we eraan begonnen, ook omdat het traceren van sporen in en via de literatuur niet volledig laat zien welke invloed iemand verder heeft, via bijvoorbeeld zijn of haar netwerk, een bron van invloed die bij Michael Faure overigens enorm omvangrijk is.

Bij dit alles komt dan nog – dat hebben we tot nu toe geheel genegeerd – dat Faures rede tevens een gloedvol betoog is voor (meer) multidisciplinaire samenwerking, dus niet alleen samenwerking tussen juristen van diverse pluimage maar ook samenwerking met academici van buiten de rechtswetenschap, zoals politicologen en economen (zie p. 51-52 van de rede). Ook op dat vlak heeft Faure inspiratie geboden en heeft hij veelvuldig navolging gekregen, in heel privaatrechtelijk en publiekrechtelijk Nederland. Alleen al de opkomst van de 'civilologie' en de 'empirical legal studies' in de laatste jaren, mede gestimuleerd door de sectorplanmiddelen, bewijst dat. Daar hebben wij geen verder onderzoek, in welke vorm dan ook, voor nodig. Een onsterfelijke Faure? Ja hoor, daartoe is er alle kans.

³⁰ E.R. de Jong, *Voorzorgverplichtingen*, Den Haag: Boom Juridisch 2016.